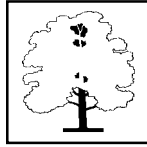

सत्यमेव जयते

महाराष्ट्र शासन

नागरिकांची सनद
CITIZENS' CHARTER

पर्यावरण विभाग

मंत्रालय, मुंबई

मंत्री
वने व पर्यावरण
महाराष्ट्र शासन
मंत्रालय,
मुंबई - ४०० ०३२.

राज्याचा पर्यावरण मंत्री या नात्याने पर्यावरणाबाबतची सनद प्रकाशित करताना मला अतिशय आनंद होत आहे. ही नागरिकांची सनद पर्यावरण विभाग व महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाच्या संयुक्त प्रयत्नांचे फळ आहे. महाराष्ट्र राज्याने १९६९ साली प्रदूषण नियंत्रण विषयक कायदा करून देशामध्ये पर्यावरण संरक्षणाची सुरुवात केली आहे. सदर प्रकारची सनद प्रकाशित करताना महाराष्ट्र हे पर्यावरण संरक्षणाबाबत सर्वात जागरूक राज्य आहे, असे मला वाटते. महाराष्ट्रातील जागरूक नागरिकांना या सनदेचा उपयोग होईल अशी मी आशा करतो व महाराष्ट्रातील जनतेला पर्यावरण संरक्षणाची शासनातर्फे हमी देतो.

(सुरुपसिंग नाईक)

मंत्री (वने व पर्यावरण)

महाराष्ट्र शासन

राज्यमंत्री

वने व पर्यावरण

महाराष्ट्र शासन

मंत्रालय,

मुंबई - ४०० ०३२.

पर्यावरण विभाग व महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांच्या संयुक्त विद्यमाने तयार झालेली नागरिकांची सनद आज आपल्यासाठी प्रकाशित होत असताना मला अतिशय आनंद होत आहे. पर्यावरण विभाग व महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ यांचे कार्य शासनाने ठरविलेल्या लोकाभिमुख शासनाच्या मार्गदर्शक तत्वाप्रमाणेच चालू आहे हे या सनदिवरून नागरिकांच्या लक्षात येईल. मी नागरिकांना आवाहन करतो की, त्यांनी खुल्या दिल्याने आपल्या प्रदूषणाबाबतच्या तक्रारी सनदीत उल्लेख केल्याप्रमाणे विहित कार्यालयात सादर कराव्यात व त्याची निश्चितपणे नोंद घेतली जाऊन योग्य ती कार्यवाही केली जाईल, त्याच प्रमाणे उद्योजकांनाही ही सनद उपयुक्त ठरेल याची मी आपल्याला शासनातर्फे हमी देतो.

(सुभाष ठाकरे)

राज्यमंत्री (वने व पर्यावरण)

महाराष्ट्र शासन

पर्यावरण विभाग,
मंत्रालय,
मुंबई - ४०० ०३२.

नागरीकांची कामे विहित कालावधित व प्रशासनिक कार्यक्षमतेने व्हावीत अशी जनतेची अपेक्षा असते. त्या दृष्टीने नागरिकांना दर्जेदार सेवा देता यावी व अशा सेवा या विहित कालमर्यादेत देण्यासाठी विविध स्तरावर संबंधित कामे त्वरित करण्याच्या दृष्टीने सदर नागरिकांची सनद प्रसिध्द करुन त्याची जबाबदारी संबंधित अधिकारी / संपर्क अधिकारी यांच्यावर सोपविण्यात आलेली आहे. सदरच्या सनदिमध्ये कामाचे स्वरुप व काम पूर्ण होण्याचा निश्चित कालावधी व वेळेवर व्हावी म्हणून संपर्क अधिकारी व इतर बाबींचा तपशील दिलेला आहे.

संबंधित अधिकाऱ्यांच्या अधिपत्याखाली जी जी कामे येतात त्या कामाची संबंधितांनी जबाबदारीची जाणीव ठेऊन, एकमेकांच्या सहकार्याने ठरवून दिलेल्या कालावधीत त्यांचेवर सोपविण्यात आलेली कामे, नागरिकांशी सुसंवाद ठेऊन त्यांच्यात विश्वास निर्माण करुन, कामात अधिकाधिक गती देऊन पार पाडावयाची आहेत. या नागरिकांच्या सनदीची जाणीवपूर्वक अंमलबजावणी झाल्यास निश्चितपणे विभागाची कार्यक्षमता व तत्परता याची प्रतिमा नागरिकांमध्ये उंचावण्यास मदत होणार आहे.

(डॉ. प्रमोद देव)

प्रधान सचिव व

अध्यक्ष, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ

नागरिकांची सनद (सिटिझन चार्टर)

जनतेची कामे अधिक कार्यक्षमतेने व उत्तम प्रकारे पार पाडून शासनाच्या दैनंदिन कामात पारदर्शकता आणणे या शासनाच्या धोरणास अनुसरून पर्यावरण विभागाने “नागरिकांची सनद” या उपक्रमाद्वारे पर्यावरण विभागाच्या योजना व त्यांची अंमलबजावणीची माहिती त्याचप्रमाणे पर्यावरणाचा समतोल व प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण याबाबत उपाययोजनांची माहिती जनतेसमोर मांडण्याचा संकल्प केला आहे.

महाराष्ट्र राज्य हे भारतातील औद्योगिकदृष्टीने पुढारलेले राज्य असून, राज्यातील बहुतेक नागरी वस्ती बृहन्मुंबई प्राधिकरण व दहा-अ वर्ग शहरामध्ये एकवटली आहे. वाढत्या कारखान्यांमुळे व शहरीकरणामुळे या विभागात पर्यावरणाचा न्हास होत असून परिणामी प्रदुषणामुळे मानवी जिवीतास हानीकारक असलेले म्हणजे पटकी, विषमज्वर, काविळ, दमा, श्वसनाचे रोग, मानसिक रोग इत्यादी आजारांना तोंड द्यावे लागत आहे. एवढेच नव्हे तर प्रदूषणामुळे शहरातील जलचर, वनचर, पशुपक्षी व वनस्पती यांनाही हानी पोहोचत आहे. याकरिता पर्यावरणाचा समतोल राखून प्रदुषण प्रतिबंध करून नियंत्रण ठेवण्याची जबाबदारी पर्यावरण विभागाची व महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाची आहे.

परिशिष्ट दहा

पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.

डॉ. प्रमोद देव	प्रधान सचिव, पर्यावरण	२०२६७६७
डॉ. झैलेझाकुमार शर्मा	संचालक (पर्यावरण)	२६५२६९६
श्री. वि. उ. बन्सोड	उप सचिव (आस्थापना)	२६५५०६२
श्री. सु. द. जाधव	उप सचिव (तांत्रिक)	२६५४७०७
श्री. गजानन वराडे	शास्त्रज्ञ श्रेणी - १	२६७३६४५
श्रीमती शोमिता विश्वास	शास्त्रज्ञ श्रेणी - १	२६९९५९७
श्री. प. दि. तेंडूलकर	अवर सचिव	२६७३६४४

महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, महाराष्ट्र राज्य

डॉ. प्रमोद देव	अध्यक्ष, म. प्र. नि. मंडळ, मुख्यालय	२६५५०७३
श्री. कि. ह. मेहता	सदस्य सचिव, म. प्र. नि. मंडळ, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. रा. गो. पेठे	जल प्रदूषण निवारण अभियंता, मुख्यालय	२६९२३४५/२६७०६६५
श्री. ए. एम. देशपांडे	हवा प्रदूषण निवारण अभियंता, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. के. बी. देशपांडे	प्रधान वैज्ञानिक अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. डी. टी. देवळे	विधी अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. ए. बी. जैन	विधी अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. स. स. कदम	सहाय्यक सचिव, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. चं. ब. पांडेय	मुख्य लेखा अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. अ. अ. मोकाशी	सांख्यिकी अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. बी. डी. कुडे	प्रादेशिक अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५
श्री. आर. एम. कुलकर्णी	प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई	७५७२७४०/१
श्री. आर. एस. आढाव	प्रादेशिक अधिकारी, नवी मुंबई	७५७२७३९
श्री. व्ही. बी. वाघजाळे	प्रादेशिक अधिकारी, रायगड	७५७२६२०
श्री. एम. बी. शेळके	प्रादेशिक अधिकारी, ठाणे	५६२२२७२
श्री. बी. बी. निंबार्ते	प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण	३२६६६६ (९९९)
श्री. व्ही. एन. मुंडे	प्रादेशिक अधिकारी, पुणे	३५०९६/५
श्री. एस. के. मोरे	प्रादेशिक अधिकारी, नाशिक	५६०२०५ (०२५३)
श्री. एम. व्ही. कुलकर्णी	प्रादेशिक अधिकारी, कोल्हापूर	६५२९५२ (०२३९)
श्री. ए. ए. देशपांडे	प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर	५३०३०३ (०७९२)
श्री. ए. डी. सराफ	प्रादेशिक अधिकारी, अमरावती	५६०३५९ (०७९२)
श्री. पी. पी. नांदूसेकर	प्रादेशिक अधिकारी, औरंगाबाद	३३९९९६ (०२२४०)
सौ. सु. श. भेंडे	प्रादेशिक अधिकारी, (प्र. व यो.) नवी मुंबई	७५७९६६९
श्री. के. एल. माळी	वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी, नवी मुंबई	७५७९६७६

श्री. ए. आर. सुपाते	वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी	७५७०२९०	
सौ. एस. जे. जयवंत	वरिष्ठ वैज्ञानिक अधिकारी, पुणे	३५०४६४	(०२१२)
श्री. एच. डी. परदेशी	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५	
सौ. सु. श. भेंडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५	
श्री. दिलीप को. खेडकर	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५	
श्री. बी. पी. सोळुंके	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई - १	७५७२७४१	
श्री. पी. एम. पाटील	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई - २	७५७२६१५	
श्री. डी. एम. चौखंडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, मुंबई - ३	५८२२७६२	
श्री. व्ही. व्ही. शिंदे	उप प्रादेशिक अधिकारी, ठाणे	५८२१२५६	
श्री. एन. एच. शिवांगी	उप प्रादेशिक अधिकारी, उपकर शाखा, ठाणे	५८२०४२३	
श्री. एन. एन. गुरव	उप प्रादेशिक अधिकारी, तारापूर	७३३१४	(०२५२५)
श्री. बी. डी. वड्डे	उप प्रादेशिक अधिकारी, नवी मुंबई	७५७२७४०	
श्री. एस. ए. देशपांडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, तळोजा	७५६२८६५	
श्री. एस. वाय. ऐवले	उप प्रादेशिक अधिकारी, रायगड - १	७५७६०३४	
श्री. एन. जी. निहूल	उप प्रादेशिक अधिकारी, रायगड - २	३२३७२	(०२१४५)
श्री. डी. बी. पाटील	उप प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण - १	३१४४०८	(१११)
डॉ. वाय. बी. सोनटक्के	उप प्रादेशिक अधिकारी, कल्याण - २	३२८६८४	(१११)
श्री. पी. पी. घायगुडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, पुणे	३५०४६५	(०२१२)
श्री. एस. एस. डोके	उप प्रादेशिक अधिकारी, पिंपरी - चिंचवड	३७५९१८	(०२१२)
श्री. जयसिंह पाटील	उप प्रादेशिक अधिकारी, सातारा	३०८८८	(०२१६२)
श्री. एस. आर. देशमुख	उप प्रादेशिक अधिकारी, नाशिक	५९७५१८	(०२५३)
श्री. ए. पी. सुर्वे	उप प्रादेशिक अधिकारी, जळगाव	२२१२८८	(०२५७)
श्री. जी. एन. मोहिते	उप प्रादेशिक अधिकारी, अहमदनगर	३५३८५२	(०२४१)
श्री. जी. एस. फुलारी	उप प्रादेशिक अधिकारी, रत्नागिरी	२०८१३	(०२३५२)
श्री. ए. डी. मोहेकर	उप प्रादेशिक अधिकारी, सांगली	३२३७३२	(०२३३)
श्री. ए. जे. कुडे	उप प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर - १	५६०८५१	(०७१२)
श्री. बी. जे. काळे	उप प्रादेशिक अधिकारी, नागपूर - २	५२४१३९	(०७१२)
श्री. व्ही. एम. मोटघरे	उप प्रादेशिक अधिकारी, चंद्रपूर	५१९८५	(०७१७२)
श्री. पी. डी. कामे	उप प्रादेशिक अधिकारी, औरंगाबाद	३३९२३०	(०२४०)
श्री. पी. एम. जोशी	उप प्रादेशिक अधिकारी, नांदेड	४०४२९	(०२४६२)
श्री. जे. बी. संगेवार	उप प्रादेशिक अधिकारी, अमरावती	६६२९६४	(०७२१)
श्री. ए. एस. फुलसे	उप प्रादेशिक अधिकारी, अकोला	२४७४८	(०७२४)
श्री. एस. के. पुरकर	सहाय्यक विधी अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५	
श्री. एच. एल. भूरे	सहाय्यक विधी अधिकारी, मुख्यालय	२६९२३४५	

पर्यावरणाची हानी

कधी काली

वृक्ष, वेली, फुले होती बहरली
गिरीकंदरातून सरिता होती नटली
मंद, शिंतल, स्वच्छ हवा होती पसरली
सारी वसुंधराच होती हसली.

पण काल बदलला,

प्रदूषणाने या सर्वांवर मात केली
सरितेलाही मलीन केली
हवेची पण गुणवत्ता गेली
जमिनीची त्या धूप झाली
पर्यावरणाची हानी झाली

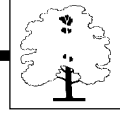
कारखान्यांनी गर्दी केली
वाहनांची पण रेलचेल झाली
वृक्षांचीही कत्तल झाली
प्रदूषणाने जागाच व्यापली

पर्यावरणाची हानी झाली
स्वच्छ पर्यावरणा देण्या जागा
प्रदूषण नियंत्रणाच्या कामी लागू
स्वच्छ सुंदर जिवन जगा
निसर्गाशी मैत्री करुनी बघा
निसर्गाच देईल सर्वांना जागा

तुका म्हणे वृक्ष वल्ली आम्हा सोयरे
उघडा मनाचे कवाडे दारे
पर्यावरणाचे रक्षण करण्या
प्रदूषणा देऊ नका थारा रे

अ. अ. मोकाशी

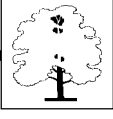
(महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ)

उपाययोजना

पर्यावरण संरक्षण

१. जल प्रदूषणाचे गांभीर्य आणि व्याप्ती लक्षात घेऊन नद्यांच्या खोऱ्यांचे प्रदेश जल प्रदूषण प्रतिबंध क्षेत्र म्हणून अधिसूचित करण्यात आले. या क्षेत्रातील सांडपाण्याचे निःस्सारण करण्यासाठी प्रदूषक घटकांना मंडळाचे संमतीपत्र घ्यावे लागते. संमतीपत्राबाबतची प्रक्रिया व अटींची माहिती **परिशिष्ट एक** मध्ये जोडली आहे.
२. कारखाना उभारणीसाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर पर्यावरण विभागाने पर्यावरण अनुमती देण्याबाबतचा कालावधी **परिशिष्ट दोन** मध्ये दर्शविण्यात आला आहे.
३. महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जल कायद्यांतर्गत संमतीपत्र नामंजूर केल्यास अपील / पुनर्निरीक्षण अपील करण्याबाबत व त्यावरील निर्णय देण्याबाबत लागणारा कालावधी **परिशिष्ट तीन** मध्ये नमुद केला आहे.
४. प्रदूषण विषयक तक्रारी :- प्रदूषणाबाबत तक्रारी प्राप्त झाल्यावर विहित कालावधीत करावयाची कार्यपद्धती **परिशिष्ट चार** मध्ये नमूद केलेली आहे.
५. सांडपाण्यातील विविध घटकांमुळे प्रदूषणाची निर्मिती होते. सर्व उद्योगांना, ज्यांचे उत्पादन प्रक्रियेतून निर्माण होणाऱ्या प्रदूषणास आळा घालण्यासाठी योग्य ती यंत्रणा उभारणे व ती चालवणे बंधनकारक आहे. लघुउद्योगांना स्वतःची सांडपाणी प्रक्रिया यंत्रणा बसविणे आर्थिक दृष्ट्या सोईस्कर नसते म्हणून सामुहिक सांडपाणी प्रक्रिया योजना सुरु करण्यात आली आहे.
६. नद्यांचे प्रदूषण शहरी सांडपाण्यामुळे होत असल्यामुळे नद्यांच्या काठावरील शहरांच्या सांडपाण्याची शुद्धिकरणानंतर योग्य प्रकारे प्रक्रिया करून विल्हेवाट लावली जाते. त्याचप्रमाणे नदी घाट विकास, स्मशानभूमी, स्वच्छतागृहाचे बांधकाम व नदी काठी वनीकरण, सुशोभितकरणाचे काम करणे इत्यादी कामे महानगरपालिका, नगरपरिषदा अशा स्थानिक स्वराज्य संस्थेमार्फत करणे बंधनकारक आहे.
७. सरोवरांचे संरक्षण व संवर्धन या योजनेखाली सरोवराचे प्रदूषण रोखणे, पाणलोट क्षेत्रात प्रक्रियेची कामे हाती घेणे, सरोवरातील गाळ काढणे व सरोवरातील वन्यजीव यांचे संरक्षण व विकास कामे हाती घेतली जातात.
८. पाणी व सांडपाणी यांची भौतिक, रासायनिक आणि अणुजीवशास्त्रीय तपासणी करण्यासाठी मंडळाकडे मुंबई येथे मध्यवर्ती प्रयोगशाळा असून, प्रादेशिक अधिकारी यांच्या कार्यालयात प्रयोगशाळा कार्यरत आहे. त्याचप्रमाणे जल प्रदूषण अन्वेषण कार्याकरिता फिरती प्रयोगशाळाही आहे.

९. हवा प्रदूषण नियंत्रण :- एखादा प्रदेश हवा प्रदूषण नियंत्रण क्षेत्र म्हणून घोषित झाल्यानंतर त्या प्रदेशातील उद्योगांना आपला कारखाना सुरु करण्यासाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाकडून हवा प्रदूषणावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी अनुमती मिळवावी लागते. अनुमती देण्यापूर्वी अशा उद्योजकांकडून हवा प्रदूषणाची चाचणी करणे, त्यातील प्रक्रिया यंत्रणेत वापरण्यात येणारा कच्चा माल, हवा प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेची आवश्यकता, हवा प्रदूषण नियंत्रणाची उत्तम पद्धत याचा अभ्यास करून व उत्सर्जित वायुचे नमुने तपासून अटींची पूर्तता झाल्यानंतर संमती पत्र देण्यात येते.
१०. धुरांड्यातून होणाऱ्या उत्सर्जनाची तसेच वाहनातून होणाऱ्या उत्सर्जनाची रासायनिक तपासणी करण्यासाठी आवश्यक उपकरणांसह प्रयोगशाळा कार्यरत आहेत. त्याचप्रमाणे ७ फिरती सनियंत्रण वाहने या कामाकरिता उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहेत.
११. घातक कचरा व्यवस्थापन :- रसायने व जंतुनाशके बनविणाऱ्या कारखान्यातून निघणाऱ्या घनकचऱ्यात विषारी घटकांचे प्रमाण अधिक असते. हे प्रदूषणकारक घटक पावसाच्या पाण्यामध्ये लवकर विरघळू शकतात. अशा प्रकारचे प्रदूषित पाणी पाझरून, विहिरींचे किंवा नदीचे पाणी प्रदूषित होण्याची शक्यता असते. म्हणून घनकचऱ्याच्या विल्हेवाटीसाठी काळजीपूर्वक जागा निवडण्यात येते. महाराष्ट्र औद्योगिक विकास महामंडळास या कामासाठी नियुक्त केले आहे. टाकाऊ रासायनिक पदार्थ जाळून टाकण्यासाठी काही कारखान्यांची स्वतःची भस्मीकरण संयंत्रे उभारली आहेत. उद्योजकांना परवान्याचे नुतनीकरण करण्यापूर्वी घातक पदार्थांच्या समाधानकारक प्रक्रिया व विल्हेवाटीची पूर्तता करणे आवश्यक आहे.
१२. रुग्णालय, पॅथॉलॉजीकल लॅब., रासायनिक प्रयोगशाळा इत्यादींमधून निघणारा घनकचरा प्रदूषित असतो. त्यामुळे घनकचऱ्यावर शास्त्रोक्तरीत्या प्रक्रिया करून त्याची विल्हेवाट लावण्यात येणे आवश्यक आहे. ही जबाबदारी संबंधित रुग्णालये, कत्तलखाने व प्रयोगशाळा या संस्थांची आहे.
१३. प्रदूषण उद्भवण्याची कारणे, अपाय व उपाय दर्शविणारा तक्ता **परिशिष्ट पाच** मध्ये जोडला आहे.
१४. घातक द्रव्य गळतीच्या वेळी कोणती काळजी घ्यावी याबाबतची माहिती **परिशिष्ट सहा** मध्ये दिलेली आहे.
१५. वायु गळतीच्या वेळी कोणती खबरदारी घ्यावी याबाबतची माहिती **परिशिष्ट सात** मध्ये दिलेली आहे.
१६. पर्यावरण विषयक जनजागृती :- या विषयी आयोजित केलेले कार्यक्रम दर्शविणारा तक्ता **परिशिष्ट आठ** मध्ये जोडला आहे.
१७. पर्यावरण व प्रदूषणाशी संबंधित केन्द्र शासन व राज्य शासनाने संमत केलेल्या अधिनियमांची व नियमावलींची यादी **परिशिष्ट नऊ** मध्ये जोडली आहे.
१८. उपरोक्त कार्यवाही विहित वेळेत कार्यतत्परता दाखवून करण्यासाठी विभागातील व मंडळातील अधिकारी यांचे पत्ते व दूरध्वनी क्रमांकांची यादी **परिशिष्ट दहा** मध्ये दिलेली आहे.

परिशिष्ट एक

कारखाना उभारणीसाठी/सुरु करण्यासाठी/नुतनीकरणासाठी उद्योजकांना प्रदुषणाच्या विल्हेवाटी संबंधात संमतीपत्र देण्याबाबतचा कालावधी

अ. क्र.	तपशील	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्यालय	शेरा
१.	जल, हवा व घनकचरा विल्हेवाटी बाबत संमती पत्रासाठी नमुना अर्ज रु. ५० भरून उपप्रादेशिक कार्यालयात मिळविले	कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवशी सकाळी ११ ते १ व दुपारी २ ते ४ वाजेपर्यंत.	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	सदर नमुना अर्ज प्रादेशिक कार्यालय व मंडळाच्या मुख्यालयातसुध्दा मिळविले
२.	अर्ज स्विकृती व ती मिळण्याबद्दल पत्र देणे.	त्याच दिवशी.	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	
३.	अर्जमधील त्रुटीबाबत अर्जदारास कळविण्यास लागणारा कालावधी	३ दिवस.	उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालय	
४.	त्रुटीची पूर्तता केल्यानंतर जागेची व इतर बाबींची प्रत्यक्ष पडताळणी करण्यासाठी लागणारा कालावधी.	१५ दिवस.	उपप्रादेशिक अधिकारी कार्यालयातील संबंधित क्षेत्र अधिकारी	
५.	पडताळणी केल्यानंतर संमती पत्र देण्यासाठी लागणारा कालावधी	(भांडवल/गुंतवणूकानंतर आधारित)		
	अ) सुल्भ संमतीपत्र (लघुत्तम उद्योग प्रदूषणरहित.)	३ दिवस. (संपूर्ण त्रुटीची पूर्तता व पडताळणी अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर)	उपप्रादेशिक अधिकारी	
	ब) हिरवा संवर्ग संमतीपत्र - गुंतवणूक		उपप्रादेशिक अधिकारी	
	रु. ३ कोटीपर्यंत	६ दिवस		
	रु. ३ कोटी ते १० कोटी	विड महिना *	प्रादेशिक अधिकारी	
	रु. १० कोटी ते ५०० कोटी	२ महिने *	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रु. ५०० कोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मुल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई. •	
	क) नारिंगी संवर्ग संमतीपत्र - गुंतवणूक		प्रादेशिक अधिकारी	• बेटकीचा अहवाल प्राप्त झाल्यानंतर एक महिन्याचा कालावधी
	रु. ५ कोटी पर्यंत	विड महिना *		
	रु. ५ कोटी ते १०० कोटी	२ महिने *	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रु. १०० कोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मुल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई. •	
	ड) लाल संवर्ग संमतीपत्र - गुंतवणूक			
	रु. १५ कोटीपर्यंत	२ महिने *	सदस्य सचिव, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई.	
	रु. १५ कोटीपेक्षा जास्त		संमतीपत्र मुल्यांकन समिती, महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई. •	

* अर्ज संबंधित कार्यालयास प्राप्त झाल्यापासून.

टिप :- १) विहित कालावधित काम पूर्ण न झाल्यास संबंधितांनी वरिष्ठ अधिकार्यांकडे तक्रार करावी.

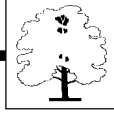
२) सदरील तत्त्वावरील माहिती अर्जदारास माहिती व्हावी म्हणून महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई मुख्यालय, प्रादेशिक व उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालयात दर्शनी भागात ठळक अक्षरात लवून ठेवावी.

३) सुल्भ संमतीपत्रासाठी पात्र उद्योगांची यादी परिशिष्ट १ (अ) प्रमाणे.

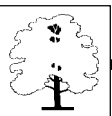
४) संमतीपत्राकरिता द्यावयाच्या शुल्काचा तक्ता परिशिष्ट १ (ब) प्रमाणे.

टिप्पणी : वरील कालावधी हा परीपूर्ण व त्रुटीरहित प्राप्त झालेल्या अर्जासाठी बांधील राहिल.

पृष्ठे पहा...

स्थानिक स्वराज्य संस्थांना प्रदूषणाची विल्हेवाटीसंबंधात संमतीपत्र देण्याबाबतचा कालावधी

अ. क्र.	तपशील	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्यालय	शेरा
१.	“क” वर्ग नगरपालिका / परिषद	दिड महिना (संबंधित कार्यालयात अर्ज प्राप्त झाल्यापासून)	प्रादेशिक अधिकारी	
२.	“अ”, “ब” नगरपालिका / परिषद व महानगरपालिका	बैठकीचा अहवाल प्राप्त झाल्यापासून १ महिन्याचा कालावधी	संमतीपत्र मूल्यांकन समिती, मुख्यालय	

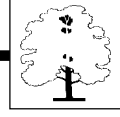
टिपणी : वरील कालावधी हा परीपूर्ण व त्रुटीरहित प्राप्त झालेल्या अर्जासाठी बांधील राहिल.

प्रदूषणाच्या विल्हेवाटीसंबंधात संमतीपत्रासाठी विहित केलेल्या अर्जासोबत द्यावयाची कागदपत्रे

- १) संमतीपत्राची फी (डीडी/धनादेशाद्वारे)
- २) जागेचा नकाशा
- ३) उत्पादन प्रक्रियेची माहिती
- ४) कारखान्याची प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेसंबंधी माहिती
- ५) उद्योग खात्याकडून मिळालेले ना हरकत प्रमाणपत्र
- ६) कारखान्याची भांडवली गुंतवणूक व प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणेवर झालेली गुंतवणूकीची माहिती.

टिप :- १) विहित कालावधित काम पूर्ण न झाल्यास संबंधितांनी वरिष्ठ अधिकार्यांकडे तक्रार करावी.

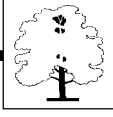
२) सदरील तक्त्यातील माहिती अर्जदारास माहिती व्हावी म्हणून महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई मुख्यालय, प्रादेशिक व उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालयात दर्शनी भागात ठळक अक्षरात लवून ठेवावी.

परिशिष्ट एक (अ)
सुलभ संमतीपत्र

LIST OF INDUSTRIES IN SMALL SCALE COTTAGE / VILLAGE CATEGORY SUGGESTED FOR SIMPLIFICATION FOR OBTAINING N.O.C. / CONSENT OF MAHARASHTRA POLLUTION CONTROL BOARD UNDER THE PROVISION OF THE WATER (P&CP) ACT, 1974.

1. Electronics & Electrical (assembly only)
Assembly units and testing
Transistorised insulation tester
Distribution Boards
Ammeter-Ohm meters (assembling)
Automatic voltage stabiliser
Telescopic article
Hearing aid
Valve and Transistor radio
Loudspeaker
Injection moulded firmers (Spare parts)
Bakelite electrical accessories
Call bells and buzzers
Fluorescent tube-light fittings and fixtures
2. Watch assembly units
3. Wooden products (no painting and varnishing or use of adhesives); excluding saw mills
Sewing machine covers
Tent poles
Plug, handles, screws
(Plywood) Furniture
Cartes
Packing cases
4. Food and Allied Products Such as
Ice cream and ice candy
Dehydrated vegetables and fruits
Pickles
Dal milling
Atta Chakki
Bakeries (no confectionery)
Chikki
Chillie powder and Masala
Handpounding of paddy
Village oil ghani
Palmgur
Poultry and cattle feed
Potato chips
BEE KEEPING
5. Wire and wire products (no picking or plating)
Circlips
Other clips from finished wire
Wire brushes
6. Textile Products Such as
Hosiery cotton and woolen (no dyeing)

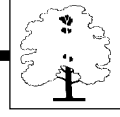

Ready made garments (no dyeing)

Textile weaving Handlooms and Powerlooms & knitting etc., (No dyeing, bleaching, printing or chemical process using chemicals)

7. Leather and PVC Products (No. tanning or any process involving chemicals)
Shoes, Chappals and other footwear (only cobbling)
Garments, gloves, purses, washers, bags, buttons, combs.
8. Plastic and plastic moulded products : such as Raincoats (tailoring and sealing)
Bottle caps
Thermowelded products
Watch straps
All injection moulded and thermosetting products
(no addition of chemicals or no chemical process)
Brushes
Other plastic fabricated products.
9. Paper and paper board products (limited to following) Wax papers,
Bags, envelopes, cartons, plates, cones, tubes, corrugated, containers slitting & cutting Toilet Rolls.
Katha & exercise books, registers letter pads, folio etc.
10. Miscellaneous :
Basket making
Smokeless chulas
Souvenirs of straw and bamboo
Wax candles.
Agarbati
Plaster of Paris (Moulding only)
Chalks
Plaster boards
Steel Bucket, Trays (no galvanising)
Umbrella ribs or fittings (no plating / chemical surface treatment)
Seat covers for automobiles, cycles and scooters (stuffing and stitching only)
Mechanical and non-mechanical toys (without electroplating or painting)
Dolls and soft toys
Handicraft (without painting or varnishing)
Stove and lantern manufacturing
11. All fabrication except where painting, pickling, varnishing or any other chemical processes or chemicals are involved.
Steel hardware such as Tawa, Kadhai, agricultural equipments, kadi koyanda etc. without electroplating or galvanising.

- Note :**
1. This is an illustrative list. However, if any unit listed above generates industrial effluent or causes air pollution, obtaining the consent under Air or Water Act from MPCB shall be obligatory.
 2. This concession however shall not apply to areas already notified / to be notified by Ministry of Environment and Forest, Government of Maharashtra as ecologically fragile and sensitive areas and also for the areas under A1 class zones.
 3. In case of any doubts about the nature of industries listed above, the matter shall be referred to Department of Environment, Government of Maharashtra.
 4. No fees will be charged for the simplified categories of the industries.

परिशिष्ट एक (ब)

उद्योग उभारणीसाठी व उद्योग सुरु करण्यासाठी
संमतीपत्राकरिता द्यावयाच्या शुल्काचा तक्ता

उद्योगाची गुंतवणूक	उद्योग उभारणीसाठी	उद्योग सुरु करण्यासाठी
रु. १०० कोटी पेक्षा जास्त	रु. १,००,०००/-	रु. १,००,०००/-
रु. ५० कोटा पेक्षा जास्त ते रु. १०० कोटीपर्यंत	रु. ६०,०००/-	रु. ६०,०००/-
रु. १० कोटीपेक्षा जास्त ते रु. ५० कोटीपर्यंत	रु. ४०,०००/-	रु. ४०,०००/-
रु. ५ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. १० कोटीपर्यंत	रु. १०,०००/-	रु. १०,०००/-
रु. १ कोटीपेक्षा जास्त ते रु. ५ कोटीपर्यंत	रु. ५,०००/-	रु. ५,०००/-
रु. ६० लाखापेक्षा जास्त ते रु. १ कोटीपर्यंत	रु. २,०००/-	रु. २,०००/-
रु. १० लाखापेक्षा जास्त ते रु. ६० लाखापर्यंत	रु. १,०००/-	रु. १,०००/-
रु. १० लाखापेक्षा कमी	रु. २००/-	रु. २००/-

टीप:- वर उल्लेखिलेले उद्योग सुरु करण्यासाठी लाल, नारंगी व हिरवा संवर्गातील उद्योगांसाठी शुल्क अनुक्रमे १, २ व ३ वर्षासाठी आकारण्यात येते. संमतीपत्र शुल्क पाच पटीत दिल्यावर संमतीपत्राचा कालावधी अनुक्रमे ५, १० व १५ वर्षासाठी राहिल.

स्थानिक स्वराज्य संस्थांसाठी जल (प्रदूषण प्रतिबंध व नियंत्रण) कायदा १९७४ अन्वये दोन वर्षासाठी संमतीपत्राचा कालावधी राहिल व संमतीपत्राचे शुल्क खालीलप्रमाणे राहिल :-

महानगरपालिका	रु. २०,०००/-
अ-वर्ग नगरपालिका	रु. १०,०००/-
ब-वर्ग नगरपालिका	रु. ५,०००/-
क-वर्ग नगरपालिका	रु. २,०००/-

टीप:- संमतीपत्राचे शुल्क, "महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ" यांच्या नावे धनादेशाद्वारे देणे जरूरीचे आहे.

परिशिष्ट दोन

कारखाना उभारणीसाठी महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर पर्यावरण विभागाने पर्यावरण अनुमती देण्याबाबतचा कालावधी

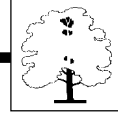

अ. क्र.	तपशील	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्यालय	शेरा
१.	जल, हवा व घनकचरा विखेवाटीबाबत महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र दिल्यानंतर विनिर्दिष्ट केलेल्या कारखान्यांनी केंद्र शासन अथवा राज्य शासनाकडे पर्यावरण अनुमती घेण्याबाबत विहित नमुन्यात २० प्रतीसह अर्ज सादर करावा.	कार्यालयीन कामकाजाच्या दिवशी सकाळी ११ ते १ व दुपारी २ ते ४ वाजेपर्यंत	उपसचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
२.	अर्ज प्राप्तानंतर तांत्रिक छाननीसाठी लागणारा कालावधी	१ महिना	संचालक, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई	
३.	राज्य मूल्यांकन समितीपुढे शिफारशीसाठी लागणारा कालावधी	२ महिने	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई	
४.	शासनाने पर्यावरण अनुमतीसाठी निर्णय घेण्यास लागणारा कालावधी	१ महिना	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई	

टिप :- अर्जासोबत द्यावयाची कागदपत्रे

- महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने कारखाना उभारणीसाठी दिलेले संमतीपत्र.
- पर्यावरण आघात मूल्यांकन अहवाल
- पर्यावरण व्यवस्थापन आराखडा
- संभाव्य धोका मूल्यांकन अहवाल
- घटना स्थळ व्यवस्थापन आराखडा

- ज्या प्रकल्पांना पर्यावरण अनुमती पत्र घावे लागते अशा प्रकल्पांची यादी परिशिष्ट २.अ, २.ब व २.क (Annexure 2A, 2B & 2C) मध्ये दिली आहे.

ANNEXURE - 2A

PROJECTS REQUIRING ENVIRONMENT CLEARANCE FROM GOVERNMENT OF INDIA IRRESPECTIVE OF INVESTMENT INVOLVED.

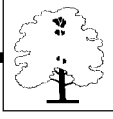
1. Pesticides (Technical)
2. Bulk drugs and pharmaceuticals.
3. Asbestos and Asbestos Products.
4. Integrated paint complex including manufacture of resins and basic raw materials required in the manufacture of paints.
5. All tourism projects between 200 meters to 500 meters of High Tide Line or at locations with an elevation of more than 1000 meters with investment of more than Rs. 5 crores.
6. Mining Projects (major minerals) with leases more than 5 hectares.
7. Tarred Roads in himalayas and / or Forest areas.
8. Distilleries.
9. Raw Skins and Hides.
10. Dyes.
11. Foundries (individual)
12. Electroplating.

(As per the Environment Impact Assessment Notification 1994, dated 27/01/1994 amended on 04/05/1994).

ANNEXURE - 2B

PROJECTS REQUIRING ENVIRONMENT CLEARANCE FROM GOVERNMENT OF INDIA IF INVESTMENT IS MORE THAN RS. 50 CRORES AND FROM GOVERNMENT OF MAHARASHTRA IF THE INVESTMENT IS LESS THAN RS. 50 CRORES AND MORE THAN 3 CRORES.

1. Nuclear Power and related projects such as Heavy Water Plants, Nuclear Fuel Complex, Rare Earths.
2. River valley projects including hydel power, major irrigation and their combination including flood control.
3. Ports, Harbours, Airports (except minor ports and harbours)
4. Petroleum Refineries including crude and product pipelines.
5. Chemical Fertilizers (Nitrogenous and Phosphatic other than single super phosphate.)
6. Petrochemical complexes (Both Olefinic and Aromatic) and petrochemical intermediates such as DMT, Caprolactam, LAB etc. and production of basic plastics such as LDPE, HDPE, PP, PVC.
7. Exploration for oil and gas and their production, transportation and storage.
8. Synthetic Rubber.
9. Hydrocyanic acid and its derivatives.
10. (a) Primary metallurgical industries (such as production of Iron and Steel, Aluminium, Copper, Zinc, Lead and Ferro Alloys).
(b) Electric arc furnaces (Mini Steel Plants)

11. Chlor alkali industry.
12. Viscose staple fibre and filament yarn.
13. Storage batteries integrated with manufacture of oxides of lead and lead antimony alloy.
14. Highway Projects.
15. Pulp, paper and newsprint.
16. Cement.
17. THERMAL POWER PLANTS, excluding the following for which powers have been delegated to State Government even if investment exceeds Rs. 50 crores vide Govt. of India Notification No. SO-319 (E) dated 10/04/1997.
 - I) **CO-GENERATION CAPTIVE PLANTS :-**
 - i) Co-generation plants - All Co-Generation Plants irrespective of installed capacities.
 - ii) Captive power Plants - Upto 250 MW (both coal and gas/naphtha based) coming up separately and not along the main industry.
 - II) **UTILITY PROJECTS**
 - i) Coal based plants upto 500 MW using fluidized bed technology subject to sensitive areas restrictions.
 - ii) Coal based power Plants upto 250 MW using conventional technologies.
 - iii) Gas/Naphtha based plants upto 500 MW.

Any project proposed to be located within the radius of twenty five kms. boundary of reserved forests, ecologically sensitive area which may include National Parks, Sanctuaries, Biosphere Reserves, critically polluted area and within fifty kms. of inter - state boundary shall require environmental clearance from Central Government.

The environment clearance to the above Thermal Power Projects will be governed by the procedure laid down in the Government of India amended notification No. SO 319 (E) dated 10/04/1997.

ANNEXURE - 2C

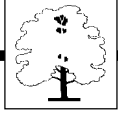
EXCLUDING SMALL SCALE INDUSTRIAL UNITS AND PROJECTS ABOVE RS. 3 CRORES

1. Chrome tanning.
2. Glue and gelatine.
3. Detergent.
4. Smelting of zinc, copper and lead
5. Manufacture of suger (excluding Khandsari)
6. Tyre and tubes (excluding vulcanisation, retreading and molding).
7. Lubricating oils, greases or petroleum products (processing of waste materials).
8. Manufacture of acids, such as Sulphuric acid, Nitric acid, Phosphoric acid.
9. Manufacture of Single Super Phosphate.
10. Coke making, coal liquification or fuel gas making.
11. Manufacturing of phosphorous and its compound and calcium carbides.
12. Carbon Black.
13. Slaughter house, meat processing and Bone mills.
14. Tobacco processing/Tobacco products including Cigarettes.
15. Lime Kilns.

परिशिष्ट तीन

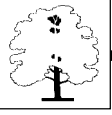
महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने जल कायद्यातर्गत संमतीपत्र नामंजूर केल्यास अपील / पुनर्निरीक्षण अपील करण्याची तरतूद

अ. क्र.	तापशील	काम पूर्ण होण्याचा कालावधी	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्यालय	शेरा
१	महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळाने संमतीपत्र देण्याचे नामंजूर केल्यास प्रकल्प प्रवर्तकास शासनाकडे अपील करता येते.	संमतीपत्र नामंजूर करण्याचे पत्र मिळाल्यापासून ३० दिवसांचे आत	उपसचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
२	शासनाकडे अपीलवर सुनावणी देण्यात येते	अपील मिळाल्यापासून २ महिन्यांच्या आत	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
३	अपिलावर निर्णय प्रकल्प प्रवर्तकास अमान्य असल्यास मा. मंत्री (पर्यावरण) यांचेकडे पुनर्निरीक्षण अपील सादर करता येते.	अपीलवर निर्णयाचे पत्र मिळाल्यापासून ३० दिवसांच्या आत	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	
४	मा. मंत्री (पर्यावरण) यांचेकडे पुनर्निरीक्षण अर्जावर सुनावणी देण्यात येते.	पुनर्निरीक्षण अपील मिळाल्यापासून २ महिन्यांचे आत	मा. मंत्री (पर्यावरण), मंत्रालय, मुंबई.	
५	सुनावणीनंतर प्रकल्प प्रवर्तकाकडे निर्णय कळविण्याचा कालावधी	सुनावणीच्या तारखेपासून १५ दिवसांच्या आत	सचिव, पर्यावरण विभाग, मंत्रालय, मुंबई.	

परिशिष्ट चार

जनतेच्या प्रदूषण विषयक तक्रारीबाबत कार्यवाही

अ. क्र.	तक्रारीचे स्वरूप	संपर्क अधिकारी व त्याचे कार्यालय	तक्रार निवारणासाठी आवश्यक कालावधी
१	कारखान्यातील जल प्रदूषण / हवा प्रदूषण व घनकचऱ्याचे प्रदूषण वा ध्वनि प्रदूषण	संबंधित कारखान्याचा व्यवस्थापक किंवा मालक	७ दिवस
२	कारखान्यातील जल प्रदूषण / हवा प्रदूषण व घनकचऱ्याचे प्रदूषण वा ध्वनि प्रदूषण	उप प्रादेशिक अधिकारी, उपप्रादेशिक अधिकारी कार्यालय	१५ दिवस
३	वरील तक्रार निवारण न झाल्यास	प्रादेशिक अधिकारी, प्रादेशिक अधिकारी कार्यालय	पुढील १२ दिवस
४	वरील तक्रार निवारण न झाल्यास	विधी अधिकारी, मुख्य कार्यालय	पुढील १ महिना
५	वाहन प्रदूषणाबाबत तक्रारी	संबंधित प्रादेशिक परिवहन अधिकारी	
६	नागरी भागातील वस्तीमधील हवा, जल, ध्वनी, घनकचरा प्रदूषणाबाबत	मुख्य अधिकारी, नगरपालिका/तहसीलदार/महानगरपालिका आयुक्त यांचे कार्यालय	
७	ग्रामीण भागातील वस्तीमधील हवा, जल, ध्वनी, घनकचरा प्रदूषणाबाबत	ग्रामसेवक / तलाठी / तहसिलदार	
८	वाहनातून वायु गळती / द्रव पदार्थ गळती झाल्यास	पोलिस इन्स्पेक्टर / अग्नीशामन अधिकारी / महसूल अधिकारी	

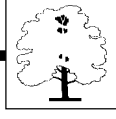
टिप्पणी : वरील १ ते ४ मधील तक्रार तातडीच्या स्वरूपाची उदा. कारखान्यातून विषारी वायु गळती, अग्र दर्प इ. असेल तर वरील कालावधी बाध्य राहणार नाही. या संदर्भात उचित कार्यवाही तात्काळ करावयाची आहे.

- टिप :-
- १) विहित कालावधित काम पूर्ण न झाल्यास संबंधितांनी वरिष्ठ अधिकाऱ्यांकडे तक्रार करावी.
 - २) सदरील तक्रारीतील माहिती अजवरास माहिती खात्री म्हणून महाराष्ट्र प्रदूषण नियंत्रण मंडळ, मुंबई मुख्यालय, प्रादेशिक व उपप्रादेशिक अधिकारी यांचे कार्यालयात दर्शनी भागात ठळक अक्षरात लघून ठेवावी.

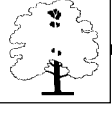
परिशिष्ट पाच

विविध प्रकारचे प्रदूषण, त्याची कारणे, अपाय व उपाय

प्रदूषणाचे प्रकार	कारणे	अपाय	उपाय
<p>जल प्रदूषण</p> <p>कारखान्याचे औद्योगिक सांडपाणी :- अशाप्रकारच्या सांडपाण्यामध्ये खालील घटक असू शकतात.</p> <p>तरंगणारे पदार्थ, तेलयुक्त पदार्थ, आम्ल, अल्कली, क्षार, सेंद्रिय पदार्थ, विषारी पदार्थ</p> <p>घरगुती सांडपाणी :- घरगुती सांडपाण्यामध्ये साबणयुक्त, तेलयुक्त, सेंद्रिय, असेंद्रिय पदार्थ इत्यादी घटक असू शकतात.</p>	<p>तरंगणारे पदार्थ :- पार्श्वलाईन चोक-अप होणे, तेलयुक्त पदार्थ - जलचर व पाणवनस्पतींना प्राणवायु व सुर्यप्रकाश न मिळणे.</p> <p>धातू :- जलचर वनस्पती तसेच मनुष्यजातींवर घातक परिणाम होणे.</p> <p>विषारी घटक :- जलचर वनस्पती व मानवी, सजीव सृष्टीस जीवाचा धोका.</p> <p>सेंद्रिय पदार्थ :- पाण्यातील प्राणवायु कमी होणे.</p> <p>असेंद्रिय पदार्थ :- पाणी पिण्यास अयोग्य होणे.</p> <p>आम्ल व अल्कली :- सजीव सृष्टीला धोका निर्माण होणे.</p> <p>अशाप्रकारच्या सांडपाण्यामुळे पाणी पिण्यायोग्य राहत नाही. सेंद्रिय घटक कुजल्यामुळे त्यातील प्राणवायुचे प्रमाण कमी होते. असेंद्रिय पदार्थांमुळे पाण्यामध्ये अनावश्यक वनस्पती वाढू शकतात, मलमुत्रामध्ये जलजन्य रोगाचे जंतू असू शकतात (उदा. पटकी, विषमज्वर, काबिळ, हगवण इ.) व त्यामुळे सजीवसृष्टीला धोका निर्माण होऊ शकतो.</p>	<p>हे सर्व घटक सांडपाण्यातून दूर करण्यासाठी योग्य ती शुध्दीकरण यंत्रणा उभारणे, या यंत्रणेमध्ये पुढील बाबींचा समावेश होऊ शकतो. सांडपाणी गोळा करण्याची यंत्रणा (जाळी, टाकी इत्यादी) उदासिनीकरण टाकी, स्थिरीकरणाची टाकी, विषारी घटक दूर करण्याची यंत्रणा, जैविक प्रक्रिया टाकी, वाळू/कोळसायुक्त गाळणी यंत्र, गाळ सुकविण्याची यंत्रणा इत्यादी.</p> <p>तंत्रयुक्त व तरंगणारे पदार्थ दूर करणे, त्यासाठी जाळी, स्थिरीकरण टाकीची सोय करणे, सेंद्रिय पदार्थांसाठी जैविक प्रक्रियेचा अवलंब करणे, जलजन्य रोगाचे जंतू मारण्यासाठी सांडपाण्याचे निर्जंतुकीकरण करणे, सांडपाणी वाळूयुक्त/कोळसायुक्त गाळणीद्वारे शुद्ध करणे.</p>	

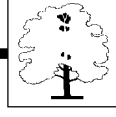
विविध प्रकारचे प्रदूषण, त्याची कारणे, अपाय व उपाय

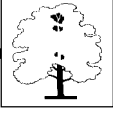

प्रदूषणाचे प्रकार	कारणे	अपाय	उपाय
<p>हवा</p> <p>प्रदूषण</p> <p>कारखाने :- इंधन ज्वलनामुळे तयार होणारे पुढीलप्रकारचे दुषित वायु कार्बन मोनोक्साईड, सल्फर डायऑक्साईड, नायट्रोजन ऑक्साईड, व धुलीकण.</p> <p>कारखान्यातील उत्पादन प्रक्रियेतून निघणारे दुषित वायु सल्फर डायऑक्साईड, नायट्रोजन ऑक्साईड, अमोनिया, हराप्ल वायु क्लोरिन, हायड्रोजन सल्फाईड, ब्रोमीन, धुलीकण, रासायनिक वाफा इ.</p> <p>वाहने :- निरनिराळ्या वाहनामध्ये निरनिराळी इंधने वापरल्यामुळे पुढील प्रकारचे घटक हवेत उत्सर्जित केले जातात. कार्बन मोनॉक्साईड, कार्बन डायऑक्साईड, सल्फर डायऑक्साईड, नायट्रोजन ऑक्साईड, धुलीकण इत्यादी.</p> <p>घरगुती :- घरामध्ये व उपहारगृहामध्ये घन, द्रव व वायु स्वरूपाची इंधने वापरली जातात. यामधून कार्बन मोनॉक्साईड, कार्बन डायऑक्साईड, सल्फर डायऑक्साईड, नायट्रोजन ऑक्साईड व धुलीकण इत्यादी दुषित घटक हवेमध्ये उत्सर्जित केले जातात.</p>	<p>या दुषित वायुमुळे पुढील अपाय संभवतात. श्वसनाला त्रास होणे, डोळे चुरचुरणे, डोळे गरगरणे बेशुध्द होणे. इत्यादी.</p> <p>वाहनामधील या प्रदुषित घटकांमुळे पुढील अपाय होऊ शकतात. डोळे गरगरणे, श्वसनाचे रोग होणे, डोळे चुरचुरणे इत्यादी.</p> <p>या दुषित घटकांमुळे डोळे चुरचुरणे, डोळे गरगरणे, श्वसनाचे रोग होणे इत्यादी आजार संभवू शकतात.</p>	<p>हे दुषित वायु, धुलीकण विहित मर्यादेच्या बाहेर हवेत सोडले जाऊ नयेत म्हणून पुढीलप्रकारची हवा प्रदूषण नियंत्रण यंत्रणा बसविणे सायक्लोन सेपरटर बॅग फिल्टर इलेक्ट्रोस्टॅटिक प्रेसिपिटेटर सेटलिंग चेंबर्स स्क्रबर्स ऑबसॉर्बर्स योग्य उंचीची धुरांडी ऑडसॉर्बर्स</p> <p>या प्रकारचे अपाय होऊ नयेत म्हणून वाहनामध्ये धुर न सोडणारी, कार्बन मोनॉक्साईड न निर्माण होऊ देणारी व शिंसाचे क्षार विरहित इंधने वापरणे गरजेचे आहे.</p> <p>प्रदूषणकारी घटक निर्माण न होऊ देणारे इंधन वापरणे आवश्यक आहे किंवा दुषित घटक येत असतील, तर त्याच्या विल्हेवाटीसाठी योग्य यंत्रणा उभारणे आवश्यक आहे. उदा. धुरविरहित बुली योग्य उंचीची धुरांडी इत्यादी.</p>	

विविध प्रकारचे प्रदूषण, त्याची कारणे, अपाय व उपाय

प्रदूषणाचे प्रकार	कारणे	अपाय	उपाय
<p>ध्वनी प्रदूषण</p>	<p>कारखाने :-</p> <ol style="list-style-type: none"> यंत्राचा आवाज प्रक्रियांचा आवाज <p>वाहतुक :-</p> <p>रस्ता, हवा</p> <p>सार्वजनिक समारंभ व उत्सव</p>	<p>मर्यादित जास्त ध्वनी निर्माण झाल्यास कारखान्यात काम करणाऱ्या व्यक्तींना बहिरेपणा, डोकेदुखी, मानसिक असंतुलन, निद्रानारा इत्यादी आजार संभवतात.</p> <p>वाहतुकीमुळे विहित मर्यादित जास्त आवाज येऊ शकतो</p> <p>या प्रकारच्या कार्यक्रमांमध्ये ध्वनी प्रदूषण होऊ शकते.</p>	<p>ध्वनी प्रदूषण कमी व्हावे म्हणून आवाज करणारी यंत्रे / आवाज करणाऱ्या उत्पादन यंत्रणा बंदिस्त जागत हलविणे, ध्वनी संरक्षक भिती उभारणे, कानामध्ये ध्वनी संरक्षक इतर प्लग वापरणे.</p> <p>या बाबींमुळे निर्माण होणाऱ्या आवाजाची तीव्रता कमी करण्यासाठी रस्ते आवाजरोधक बनविणे ध्वनी कमी करणारी यंत्रणा वाहनास लावणे, रस्त्याच्या बाजूस वृक्ष लागवड करणे इत्यादी.</p> <p>ध्वनी निर्माण करणाऱ्या यंत्रणांचा कमी वापर, कार्यक्रम बंदिस्त जागोमध्ये करणे.</p>
<p>घन कचरा प्रदूषण</p>	<p>औद्योगिक :-</p> <p>या घनकचऱ्यामध्ये आम्लयुक्त, अल्कलीयुक्त सेंद्रीय, असेंद्रीय, धातु, विषारी घटक, क्षार इत्यादी असू शकतात.</p> <p>घरगुती :-</p> <p>अशाप्रकारच्या घनकचऱ्यामध्ये प्लॅस्टिक, कागद धातु, काच, सेंद्रीय पदार्थ इत्यादी असू शकतात.</p>	<p>यामुळे जमीन खराब होणे, आग लागणे, जवळपासचे जलप्रवाह दुषित होणे, विषारी वायु उत्पन्न होणे इत्यादी अपाय होऊ शकतात.</p> <p>अयोग्यरित्या विल्हेवाट लावल्यास कचऱ्याचा वास येणे, डास व माशांची वाढ होणे, उंदीर, घुशी यांचे प्रमाण वाढणे व त्यामुळे संबंधीत अपायकारक रोग जवळच्या परिसरात फैलावतात. घनकचऱ्याच्या विघटनातून निर्माण होणारे द्रवपदार्थ जमीनीत मुरून भुजलचे प्रदूषण होणे.</p>	<p>या कचऱ्याचे योग्य ते वर्गीकरण करून त्यावर प्रक्रिया करणे, योग्य ठिकाणी वाहून नेणे, योग्यरित्या विल्हेवाट लावणे, (खोलात भागात अछिद्र थर करून त्यावर घनकचरा टाकणे, जाळणे, पुनर्वापर करणे इत्यादी)</p> <p>याप्रकारच्या घनकचऱ्यामधील असेंद्रीय व पुनर्उपयोगी घटक म्हणजे प्लॅस्टिक, धातु, काच, कागद हे वेगळे करून त्याचा पुनर्वापर करणे. सेंद्रीय पदार्थांचे कपोस्ट खत करून ते बागकामासाठी व शेतीसाठी वापरणे.</p>

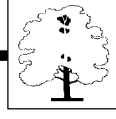
परिशिष्ट सहा

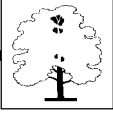
घातक द्रव्य गळतीच्या वेळी घ्यावयाची सर्वसाधारण काळजी

१. घातक द्रव्य गळतीबाबत तातडीने जिल्हाधिकारी, पोलीस, अग्निशमन दलास कळवावे.
२. जर लोकवस्ती असलेल्या ठिकाणी वायु जाऊ लागला, तर तेथील रहिवाश्यांना इशारा द्यावा.
३. जर द्रव्य / वायु / धुर, नदी-नाल्यात वाहत्या पाण्यात किंवा शेतात मिसळले, तर पोलीस / अग्निशमन दल / नदीच्या खालच्या बाजूच्या पाणीपूरवठा केंद्रांना सूचना द्याव्यात व पुढची खबरदारी घेण्याविषयी कळवावे.
४. गळती होत असेल, अशावेळी वाहने रस्त्याच्या बाजूला व गर्दीच्या परिसरापासून व लोकवस्तीपासून दूर उभी करावीत.
५. गळतीच्या वेळी वान्याच्या उलट दिशेला वाहने उभी करावीत.
६. गळती होत असलेल्या ठिकाणांची नाकेबंदी करावी.
७. गळती बंद करताना सुरक्षा उपकरणे वापरावीत.
८. कपडे काढून अपाय झालेला भाग भरपूर पाण्याने धुवून काढावा व त्याचबरोबर ओले कपडे घालू नयेत.
९. पाण्या उघड्या ठेऊन जळजळ थांबेपर्यंत भरपूर पाण्याने धुवावेत.
१०. अपाय झालेल्यांना मोकळ्या व ताज्या हवेत न्यावे. त्याला पाठीवर झोपवावे व आवश्यकता भासल्यास प्राणवायु द्यावा.
११. मोठ्या प्रमाणावर द्रव्यांच्या वाफेमध्ये / वायुमध्ये श्वसन टाळावे.
१२. जर पाणी मिळाले नाही, तर गळती झालेल्या जमिनीवर माती किंवा वाळू पसरवावी.
१३. अपघातामुळे जर बराच रासायनिक पदार्थ बाहेर पडला असेल, तर ती जागा भरपूर पाण्याने धुवून काढावी.
१४. गरजपडली तर रिकामा टँकर मागवावा, जेणे करून घातक रसायन भरता येईल.

परिशिष्ट सात
वायु गळतीच्या वेळेस घ्यावयाची खबरदारी

अ. क्र.	वायु	रंग	गंध	अपाय (किंचित वायुगळती)	अपाय (दीर्घकाल वायुगळती)	उपाय
१	क्लोरीन	हिरवा-पिवळसर	उग्र	डोळे चुरचुरणे, डोके गरगरणे इत्यादी		
२	सल्फर डायऑक्साईड	रंगहिन	उग्र	श्वासोश्वासास त्रास होणे, खोकला येणे, धाप लागणे.	खोकला व ठसका लागणे, श्वासोश्वासाचा मार्ग बंद होणे.	
३	नायट्रोजन डायऑक्साईड	लालसर नारिंगी	किंचित उग्र	ठसका लागणे, डोके गरगरणे, श्वासोश्वासास त्रास होणे		स्थानापासून दूर परंतु हवेच्याविरुद्ध दिशेने जावे, ओला रुमाल चेहऱ्यावर ठेवावा, अंग चेहरा साबणाच्या पाण्याने धुवावे.
४	अमोनिया	रंगहिन	किंचित उग्र	डोळ्यातून पाणी येणे, श्वासोश्वासास त्रास होणे	डोळ्यांना इजा	
५	हरार्ल वायु (हायड्रोक्लोरिक ॲसिड)	रंगहिन किंवा किंचित पिवळा	किंचित उग्र	डोळ्यातून पाणी येणे, श्वासोश्वासास त्रास होणे	खोकला व ठसका लागणे, श्वासोश्वासाचा मार्ग बंद होणे.	
६	हायड्रोजन सल्फाईड	रंगहिन	कुजवथा अंड्यांचा वास	श्वासोश्वासास त्रास होणे, डोके गरगरणे	उलट्या होणे, दाहकता जाणवणे, श्वासोश्वासाचा मार्ग बंद होणे.	
७	हायड्रोक्लोरिक ॲसिड	रंगहिन	किंचित उग्र	श्वासोश्वासास त्रास होणे, जळजळ होणे	डोळ्यांना इजा होण्याचा संभव, श्वासोश्वासास नलिकेत जळजळ होणे.	स्वच्छ पाण्याने डोळे, अंग धुवावे, मोकळ्या हवेत जावे.

परिशिष्ट आठ

पर्यावरण विषयक जनजागृती

१. शाळकरी मुलांसाठी पर्यावरणासंबंधी माहिती पुस्तके तयार केली असून, ती शाळेतून वाटण्यात आलेली आहेत.
२. उद्योजकांच्या/संस्थांच्या अधिक माहितीसाठी मंडळाने प्रकृती हे त्रैमासिक प्रसिद्ध केले आहे.
३. प्रदूषण नियंत्रणासंबंधी वेळोवेळी दूरदर्शनवर जाहिरात दिली जाते.
४. प्रदूषण नियंत्रणासंबंधी जाहिराती, फलक, भिक्तीपत्रके, महत्वाच्या ठिकाणी लावण्याबाबत उद्योजकांना सूचना देण्यात येतात.
५. पर्यावरण जनजागृतीबाबत कार्यक्रम आयोजित केले जातात.
६. मोठे उद्योग उभारण्यापूर्वी लोकसुनावणी घेण्यात येते.

परिशिष्ट नऊ

केंद्र शासन / राज्य शासन यांनी पारित केलेले अधिनियम / नियम

१. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम १९७४.
२. महाराष्ट्र जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) नियम १९८३.
३. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर अधिनियम, १९७७.
४. जल (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) उपकर नियम, १९७८.
५. हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) अधिनियम १९८१.
६. महाराष्ट्र हवा (प्रदूषण, प्रतिबंध व नियंत्रण) नियम १९८३.
७. पर्यावरण (संरक्षण) अधिनियम, १९८६.
८. धोकादायक कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम १९८९.
९. धोकादायक रसायने, उत्पादन, साठवण आणि आयात नियम १९८९.
१०. सुक्ष्मजीव, जैविक यांच्यासंबंधात उत्पादन, वापर, आयात, निर्यात आणि साठवणूक नियम १९८९.
११. सागर तटीय विनियमन परिमंडळ अधिसूचना, १९९१.
१२. सार्वजनिक दायित्व विमा अधिनियम, १९९१.
१३. सार्वजनिक दायित्व विमा नियम, १९९१.
१४. पर्यावरण (संरक्षण) सुधारित अधिसूचना, १९९४.
१५. पर्यावरण आघात मूल्यांकन अधिसूचना, १९९४.
१६. राष्ट्रीय पर्यावरण ट्रायब्युनल अधिनियम, १९९५.
१७. जैव-वैद्यकीय कचरा (व्यवस्थापन व हाताळणी) नियम, १९९८.
१८. पुर्नचक्रीत प्लास्टिक उत्पादन व वापर नियम १९९९.